

ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Ремех Т.О.

Україна, м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України

Широкомасштабна агресія РФ проти України актуалізувала питання Міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) – права війни, права «здорового глузду». Мова йде як про дію цих норм, застосування їх у міжнародному збройному конфлікті, так і про обізнаність громадян нашої держави щодо правил ведення війни (обмежень і заборон), злочини проти людяності, воєнні злочини та відповідальність за них. Поінформування нині відбувається державному, мас медійному, освітньому рівнях. Останній вважаємо ефективним через уведення з 2022 року питань МГП в оновлені навчальні програми окремих предметів і курсів для закладів середньої освіти.

Аналіз чинних навчальних програм показав, що змістові блоки з МГП наявні у програмах предмета «Захист України» (10–11 клас) та інтегрованого курсу «Громадянська освіта» (10 клас). Міністерство освіти і науки України також рекомендує включати питання МГП у вивчення історії та основ правознавства. Про це свідчать розміщені на сайті розлогі методичні матеріали для вчителів. Коротко зупинимося на них.

Методичні матеріали «Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства» [1] містять інформацію про шляхи, форми і способи включення питань міжнародного гуманітарного права в навчання учнів цих предметів, про методи, засоби і технології, що уможливлють досягнення поставленої мети. Як слідує з передмови до матеріалів, метою укладачів було стимулювання вчителів перебудувати викладання для поширення серед учнівства і вчительства знань про міжнародне гуманітарне право та необхідність практичного застосування

його норм, визначення способів інтегрування питань МГП у навчання учнів історії, громадянської освіти, основ правознавства, надання практичних рекомендацій щодо ефективного застосування в освітньому процесі педагогічних технологій. Кожний із трьох розділів методичних матеріалів («Історія», «Громадянська освіта», «Основи правознавства») розкриває мету та завдання інтеграції питань МГП у зміст, обґрунтовує міжпредметний характер МГП, надає перелік основних питань, які можуть бути впроваджені в межах окремих тем, надає приклади методичних розробок уроків/фрагментів уроків із використанням інтеграції основних складників МГП [1].

Тепер повернемося до програми інтегрованого курсу «Громадянська освіта» (10 клас). Зазначимо, що в результаті її оновлення в 2022 році програмовий зміст поповнився низкою питань з МГП, що, відповідно, знайшло відображення і в очікуваних результатах навчання учнів (таблиця 1) [2].

Таблиця 1.

**Питання МГП в навчальній програмі інтегрованого курсу
«Громадянська освіта» для 10 класу**

Розділ, назва	Очікувані результати	Зміст
2. «Права і свободи людини»	пояснює умови, сутність та особливості застосування МГП, кваліфікацію міжнародного збройного конфлікту на території України; розрізняє сфери застосування права прав людини і міжнародного гуманітарного права; пояснює важливість	Тема 6. «Права людини та права дитини в умовах збройного конфлікту»: Забезпечення та захист прав людини та прав дитини в умовах збройного конфлікту. Міжнародне гуманітарне право. Практичні заняття: Які способи та шляхи захисту цивільних осіб в умовах збройного конфлікту; Як

	захисту прав людини у мирний час і в період збройних конфліктів.	убезпечити себе та своїх близьких в умовах збройного конфлікту.
3. «Людина в соціокультурному просторі»	розуміє причини виникнення збройних конфліктів; встановлює прогнозовані наслідки збройних конфліктів.	Тема 3. «Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти»: Війна як найжорсткіший прояв збройного конфлікту. Практичне заняття: «Громадянський опір збройній агресії рф в Україні».
розділі 7 «Україна, Європа, світ»	називає гуманітарні організації, що діють в період збройного конфлікту та надзвичайних ситуацій; називає міжнародні організації, членом/учасником яких є Україна; аналізує роль окремих осіб, організацій і держав у розвитку міжнародного гуманітарного права; усвідомлює роль і значення міжнародних організацій для регіону, України, світу; оцінює діяльність міжнародних гуманітарних	Тема 1 «Інтеграція та глобалізація»: збройна агресія рф проти України як виклик світовому порядку та демократичним цінностям. Тема 2 «Міжнародні відносини та міжнародне право»: міжнародні відносини; особливості міжнародного права; система безпеки; урядові і неурядові міжнародні організації; міжнародна солідарність. Практичне заняття: Які міжнародні гуманітарні

	організацій та волонтерську участь в їх діяльності.	організації надають допомогу під час збройного конфлікту та надзвичайних ситуацій.
--	---	--

Принагідно зауважимо, що у вітчизняній освіті це не перша спроба впровадити основи МГП у навчання учнів. Так, із 2004 року Товариство Червоного Хреста України ініціювало введення у закладах середньої освіти факультативного курсу «Досліджуючи гуманітарне право». Ця ідея набула поширення переважно в Луганській, Донецькій, Харківській областях. Курс був забезпечений матеріалами, які поширював Міжнародний Комітет Червоного Хреста в 120 країнах. В Україні навчально-методичне забезпечення курсу складало методичний посібник для вчителя (російською мовою) та матеріали для учнів (російською мовою), які містили фото колажі, тексти, приклади кодексів, дилеми, сценарії рольових ігор, карти тощо. Методичний посібник «Досліджуючи гуманітарне право» кількома мовами представлено на сайті Міжнародного Комітету Червоного Хреста.

Зазначимо, що в 2008 році закладам середньої освіти були запропоновані навчальна програма [3] та підручник курсу за вибором учнів «Досліджуємо гуманітарне право» [4], підготовлені на виконання Угоди про співробітництво між Міністерством освіти і науки України, Товариством Червоного Хреста України та Міжнародним Комітетом Червоного Хреста. До слова, цей підручник був єдиним національним підручником з-поміж 120 країн, де впроваджували подібний курс. Зрозуміло, що наведені в підручнику 2008 року сюжети стосувалися збройних конфліктів, які точилися в інших державах.

Курс передбачав вивчення учнями основ гуманітарного права в 10–11 класі в обсязі 17/34 годин. У програмі зазначалося, що окремі теми/ питання можуть бути інтегровані у зміст інших предметів/курсів (всесвітня історія, правознавство, «Права людини», «Захист Вітчизни» тощо).

Вивчення означеного курсу було спрямоване на формування в учнів: стійкої зацікавленості проблемами МГП; спроможності послуговуватися гуманістичними цінностями в повсякденному житті та подальшій професійній діяльності; вміння вести діалог, спілкуватися з носіями різних традицій і цінностей; неприйняття збройного екстремізму та антигуманної діяльності; культури ненасильницьких відносин; здатності аналізувати свої погляди і вчинки та співвідносити їх із загальнолюдськими моральними нормами; розуміння гуманітарного вчинку й необхідності дотримання правил ведення збройних конфліктів [3, с. 37].

З'ясовано, що навчання курсу базувалося на застосуванні технологій активного навчання (мозкового штурму, дискусій, дилем, анкетування, групової роботи тощо). У програмі було вказано, що заняття можуть передбачати зустрічі з очевидцями й учасниками збройних конфліктів із наступним гуманістично-правовим аналізом їхніх свідчень і повідомлень. Основна особливість курсу, на нашу думку, полягала в проведенні учнями на уроках тематичних досліджень. Такий підхід відображає як назва курсу, так і його змістові одиниці – тематичні модулі (таблиця 2) [3, с. 37–38].

Таблиця 2.

**Зміст курсу за вибором учнів «Досліджуємо гуманітарне право»
для 10 (11) класу**

Модуль	Основні питання змісту
Вступне дослідження	Людина і війна. Актуальність курсу, його мета і завдання. Світова цивілізація і війна. Право людини на життя, захист честі та гідності. Роль ООН, Міжнародного Червоного Хреста в розв'язанні військових конфліктів, підтриманні миру між народами.
Модуль 2	Обмеження під час збройного конфлікту. Обмеження у збройному конфлікті. Основні принципи МГП. Діти-солдати. Зброя невибіркового характеру.

Модуль 3	Закон в дії. Порушення норм МГП та відповідальність за них. Дилема комбатанта.
Модуль 4	Забезпечення правосуддя. Збройний конфлікт і три аспекти правосуддя. Механізми здійснення міжнародного правосуддя.
Модуль 5	Відгук на наслідки збройного конфлікту. Гуманітарні потреби, викликані наслідками збройного конфлікту. Захист полонених та возз'єднання сімей, які були розлучені внаслідок воєнних дій. Етика проведення гуманітарних операцій.
Заключне дослідження	Наш наступний крок.

Виявлено, що курс за вибором учнів «Досліджуючи гуманітарне право» (10–11 клас) не набув поширення в закладах середньої освіти. Основні причини цього, на нашу думку, такі: складність матеріалу в силу його специфіки для учнів і вчителів; «відірваність» матеріалу від українських реалій (звідси – низька мотивація учнів), неактуальність тем для учнів в умовах мирного часу; невідповідність учителів як до викладання змісту, так і до застосування запропонованої програмою методики. Натомість окремі питання МГП увійшли в програму предмета «Захист Вітчизни».

Події 2014 року на сході України актуалізували питання зацікавленості й поінформованості громадян з МГП. У 2018 році Міністерство освіти і науки України схвалило навчальну програму курсу за вибором для учнів 10–11 класів закладів загальної середньої освіти «Міжнародне гуманітарне право» (за підтримки Товариства Червоного Хреста України) обсягом 35/17 годин [5]. До слова, ця навчальна програма відсутня в переліку програм на сайті Міністерства освіти і науки України.

З'ясовано, що програмова мета курсу ідентична меті, зазначеній у програмі 2008 року. Натомість зміст програми з чотирьох модулів (1. Міжнародне гуманітарне право: поняття і принципи; 2. Міжнародне гуманітарне право: суб'єкти та їх права; 3. Гуманітарні потреби; 4. Забезпечення правосуддя) є ширшим. Це підтверджує подане в програмі орієнтовне календарно-тематичне планування (таблиця 3) [5].

Таблиця 3.

**Орієнтовне календарне планування з курсу
«Досліджуючи гуманітарне право»**

№ уроку	Зміст уроків
1 (1-2)	Вступ. Історія задуму. Кодекси поза часом.
2 (3-4)	Принципи діяльності Червоного Хреста.
3 (5-6)	Що таке Міжнародне гуманітарне право (МГП). Принципи МГП.
4 (7-8)	МГП і право прав людини.
5 (9-10)	Людська гідність у збройних конфліктах.
6 (11-12)	Категорії учасників конфліктів та постраждалих.
7 (13-14)	Полонені. Люди, позбавлені волі.
8 (15-16)	Тортури.
9 (17-18)	Права дітей під час збройного конфлікту.
10 (19-20)	Відновлення сімейних зв'язків.
11 (21-22)	Порушення норм МГП.
12 (23-24)	Зброя невибіркового характеру. Протипіхотні міни.
13 (25-26)	Емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристалу.
14 (27-28)	Відповідальність за порушення норм МГП.
15 (29-30)	Наслідки збройних конфліктів. Гуманітарні потреби.
16 (31-32)	Виклики. Кібератаки. Автономна зброя.
17 (33-34)	Захист творчих проєктів.

Зауважимо, що відсутність навчального і методичного забезпечення, недостатня підготовка вчителів, а також зміна форм навчання здобувачів освіти у період пандемії та відсутність фінансування курсів за вибором стали основними причинами поширення курсу.

Звернемо увагу на навчально-методичний комплекс курсу «Вивчаючи гуманітарне право», який, на думку його укладачів, можна застосовувати в закладах середньої освіти в якості: 1) спецкурсу у профільних (10–11) класах; 2) поглибленого модулю предмета «Правознавство» (профільний рівень, 10–11 клас); 3) програми гуртка громадянсько-правничого спрямування; 4) спеціальної програми позаурочної діяльності закладу [6, с. 258]. Цей комплекс включає навчальну програму «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» для учнів 9–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (17 годин), навчально-методичний посібник та онлайн курс із аналогічною назвою. Однак у складних умовах організації освітнього процесу, викликаних війною (скорочення навчального часу для варіативних курсів, ускладнення реалізації позаурочних програм тощо), його впровадження видається можливим лише в окремих освітніх закладах за умови відповідної підготовки вчителів.

Зауважимо, що в наших попередніх розвідках ми вже підіймали питання особливостей імплементації основ МГП в освітній процес, обґрунтовували методичні умови ефективного навчання учнів основ МГП та ін. [7; 8].

Наголосимо, що в умовах війни РФ проти України та післявоєнної відбудови нашої держави надання учням знань щодо норм МГП та запобігання їх порушень через усвідомлення гуманітарних питань і проблем, які виникають під час збройного конфлікту є й залишатиметься актуальним питанням. Такі знання мають стати підґрунтям формування ціннісно-сміслового ставлення учнів до людини, її життя й гідності, прав і свобод та безпекових моделей поведінки в умовах збройного конфлікту та повоєнного часу. Одним із шляхів вирішення цього завдання є включення питань МГП у викладання різних предметів і курсів у закладах середньої освіти. Вважаємо, що досвід

впровадження програм, курсів, окремих модулів/тем, пов'язаних із МГП, зокрема, описаний нами, стане в пригоді при конструюванні змісту й методики викладання основ МГП у закладах середньої освіти.

Література:

1. Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. Методичні матеріали для вчителя. 2022. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.meto.d.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf> (дата звернення 06.05.2023).
2. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf> (дата звернення 06.05.2023)
3. Досліджуючи гуманітарне право; навчальна програма курсу за вибором учнів (10/11 клас). Збірник навчальних програм курсів за вибором для учнів 10–11 класів суспільно-гуманітарного напрямку старшої школи (частина III). Київ, 2010. С. 36–39.
4. Досліджуючи гуманітарне право: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів / За ред. Л.Г. Шинкаренко. К. : Генеза, 2006. 150 с.
5. Навчальна програма курсу за вибором для учнів 10–11 класів закладів загальної середньої освіти «Міжнародне гуманітарне право» (17/35 год.) / Дністрянська Н.В., Євтушенко Р.І., Криницька Н.В., Павловська-Кравчук В.А., Майорський В.В., Муза О.В., Ратушняк С.В. URL : https://drive.google.com/file/d/15ksstQ9vIefaKHmC7Pes_cT7NGUXAqHl/view7 (дата звернення 07.05.2023).
6. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник. Друге видання / О.Войтенко, М.Єлігулашвілі, О.Козорог, Т.Короткий, В.Потапова, О.Стокос, Н.Хендель. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2021. 268 с.
7. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти : методичний посібник [Електронне видання]. Київ : 2021. С. 25.
8. Ремех Т.О. Як навчати учнів основ Міжнародного гуманітарного права. *Виховання громадянина-патріота в умовах реалізації завдань концепції «Нова українська школа»*: зб. матер. Всеукр. наук.-практ конференції, присвяченої 145-й річниці від дня народження Г.Ващенко, 15.03.2023 / уклад. О.Е.Жосан. Кропивницький : КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2023. С. 212–217.